
XIV AVATUD ÜHISKONNA FOORUM

XIV AVATUD ÜHISKONNA FOORUM

MIS OHUSTAB AVATUD ÜHISKONDA TÄNAPÄEVAL?

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

TALLINN, 29. MAI 2009

Toimetanud
Mari-Liis Jakobson

Keeletoimetajad
Mart Orav ja Triin Kaalep

Fotod
Siim Männik

Kujundanud
Flash AD

ISBN 978-9985-9926-2-3

© Avatud Eesti Fond, 2010

AS Lakrito

Sihtasutus AVATUD EESTI FOND
Estonia puiestee 5a, 10143 Tallinn

SISUKORD

AVASÕNAD Mall Hellam	8
AVATUD ÜHISKOND EUROOPAS JA TEMA VAENLASED: KOMMUNISMI LÕPUST KAPITALISMI KRIISINI Timothy Garton Ash	10
LIBERALISM JA AVATUD ÜHISKOND: LIITLASED JA RIVAALID Vita Anda Terauda	26
VABADUS AVATUD ÜHISKONNAS Ahto Lobjakas	28
AVATUD ÜHISKONDA EI OLE VABA SÕNATA Iivi Anna Masso	30
ARUTLUSRING: MIS OHUSTAB AVATUD ÜHISKONDA TÄNAPÄEVAL? Osalevad: Timothy Garton Ash, Ahto Lobjakas, Iivi Anna Masso. Väitlust juhib Vita Anda Terauda	34
ESINEJATE ELULOOD	46

AVASÕNAD

MALL HELLAM

AVATUD EESTI FONDI JUHATAJA

Head sõbrad, austatud külalised! Meil on hea meel tervitada teid XIV Avatud Ühiskonna foorumil. Juba peaaegu 20 aastat on Avatud Eesti Fond seisnud avatud ühiskonna arengu eest Eestis ning jaganud saadud õppetunde ka teiste riikidega. Nende aastate vältel on “avatud ühiskond” muutunud mõisteks, mida me tihti kasutame. Kui sageli me aga peatume, et mõelda selle tegeliku tähenduse üle?

Avatud Ühiskonna foorum on just õige koht, kus pidada aru selle üle, mis on avatud ühiskonna põhiolemus ning kuidas seda kaitsta ja hoida. Austria filosoof Karl Popper, kelle teosest *Avatud ühiskond ja selle vaenlased*¹ on inspireeritud ka tänase arutelu pealkiri, on öelnud: “Avatud ühiskonna vaenlasi leidub alati ning mida väljakujunenum see on, seda vähem näevad inimesed, et see on ohus — pidevas ohus.” Avatud ühiskonna kirjeldamine selle ohustajate kaudu on üks võimalik lähenemine; teine on küsida, mille poolest erineb see ükskõik millisest teisest demokraatlikust ühiskonnast. Lühidalt võiks selle kokku võtta nii: kui liberaalses demokraatias on inimestel õigus oma arvamusele ning selle avaldamisele, siis avatud ühiskonnas nad seda õigust ka kasutavad. Niikaua kui on lootust avatud keskustelule, on ka lootust avatud ühiskonnale. Seetõttu on meil olnud väga hea meel näha meie foorumitel paljusid mõtlejaid Eestist ja mujalt, et pidada siin tuliseid vaidlusi. Lubage mul tervitada meie tänast esikõnelejat professor Timothy Garton Ashi, kolumnist Ahto Lobjakat, politoloogi ja ajakirjanikku Iivi Anna Massot ning Läti Avaliku Poliitika Keskuse Providus juhti Vita Anda Teraudat.

¹ Karl Popper. *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1: *The Spell of Plato*; Vol. 2: *The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and the Aftermath*, London: Routledge, 1945

Head külalised, me kohtume väga keerukal ajal. Oleme tunnistajaks äärmusliku liberalismi ülemaailmsele kriisile, mis on seni pakkunud lõpmatul hulgal võimalusi ja vabadust rikkuse kogumiseks, kuid jätnud väga vähe ruumi väärtustele. Nüüd on aeg küsida, kuidas mõjutab praegune kriis avatud ühiskonna tulevikku. Kas sillutab ta teed oma vaenlastele, nagu populism, mustvalged lahendused ning karmikäeline tegutsemine? Või vastupidi, algatab hoopis ausa keskustelu väärtuste üle, millel meie ühiskond peaks rajanema? Kas nüüd, kui turu nähtamatu käsi on meid alt vedanud, võtab ohjad enda hoida hoopis demokraatia ning jagatud väärtuste käsi? Iga kriis on väljakutse demokraatiale. Ebatavalised olukorrad ahvatlevad valitsejaid tihti ahendama avalikku arutelu ning tegema otsuseid suletud uste taga. Kuidas seda vältida? Usun, et vastus sellele peitub tugevas kodanikuühiskonnas, mis rajaneb avatusel ja läbipaistvusel. Kui tõepoolest on olemas demokraatia nähtamatu käsi, siis kodanikuühiskond on seda toetav käsivars.

Selle mõttega sooviksingi teile virgutavat reedeõhtut. Loodan, et arutelu, mis täna siin algab, jätkub ka homme, järgmisel nädalal ning järgmisel aastalgi, liigub välja siit ruumist ning tekitab hulga ideid, mis muudavad praeguse majanduskriisi demokraatia võimaluseks.

AVATUD ÜHISKOND EUROOPAS JA TEMA VAENLASED: KOMMUNISMI LÕPUST KAPITALISMI KRIISINI

TIMOTHY GARTON ASH

Alustuseks pean ütleva, et paljude teiste suurte saavutuste hulgas on Eesti viimase 20 aasta jooksul loonud endale positiivse ning tugeva tootemargi. Me elame tootemarginduse ajastul ning mulle tundub, et Eesti märk on omasuguste seas äärmiselt tugev. Seda on loomulikult ka avatud ühiskonna ning Avatud Eesti Fondi märk. Ja kui me need kaks ühendame, saame kokku ülitootemargi.

Minu kõne pealkiri on osutus Karl Popperi juba mainitud raamatule. Ma ei räägi ka kapitalismi kriisist suure algustähega, vaid lihtsalt ühest kriisist, mis seda on tabanud. Tahaksin anda esmalt ülevaate omadustest, mis iseloomustavad Euroopa avatud ühiskonda — seda, mida oleme üles ehitanud 1989. aastast peale, ning seejärel vaadata, kuidas praegune kriis meid mõjutab ning mida selle lahendamiseks tuleks ette võtta.

Avatud ühiskonnaga Euroopat võib iseloomustada kuue tunnuse abil. Esiteks, vägivaldatud revolutsioonid. Me tulime 20 aastat tagasi Kesk- ja Ida-Euroopas välja millegi ajalooliselt täiesti enneolematuga: lõime 1989. aastal uue revolutsioonitüübi. 20 aastat hiljem on see laialt käibiv väljend, kuid eeskätt noorematel inimestel on oluline meeles pidada, et aastail 1789–1989 oleks vägivaltatust revolutsioonist kõnelemine tähendanud mõistete absurdset vastuolu — nagu valgemust, naismees või sotsialist-konservatiiv. Seni seostati revolutsiooni põhiolenumust vägivalda ideega. Ma mäletan sametrevolutsiooni Prahast. Oli-

Timothy Garton Ashi sõnul iseloomustavad avatud ühiskonnaga Euroopat kuus tunnust: vägivaldatud revolutsioonid, Euroopa Liit kui mittehegemooniline impeerium, mitmekesisus, õigusriiklus, sõltumatu ja mitmekesine media ning suutlik valitsemisüsteem.

me selle revolutsiooni korraldajatega Maagilise Laterna nimelises teatris, kui keegi ütles, et peaksime ehk toimuvaid sündmusi nimetama revolutsiooniks. Revolutsioon aga tähendab vägivalda, mida me ei soovi, ning seetõttu ei saa toimuvat siiski revolutsiooniks nimetada. Seega oli tegemist uue revolutsioonitüübiga, mille eredaks näiteks on loomulikult ka teie laulev revolutsioon.

See on nähtus, mida ajaloolane George Rudé on nimetanud masside revolutsiooniks: suured inimhulgad tulevad tänavale, tegutsevad massidele omase spontaansusega, on valmis vallutama Bastille'd, kuid ei soovi seejuures maha raiuda kuninga pead. Pigem soovitakse võimuhoidjaid survestada, istuda nendega ümarlaua taha ning pidada läbirääkimisi. Jõuda läbirääkimiste teel kokkuleppeni uue elukorraldusmudeli kohta, olgu selleks siis uue iseseisva riigi rajamine või ümberkorraldused senise piirides — lihtsustatult öeldes selline ongi uut tüüpi revolutsioon. Kuigi selliseid sündmusi on esinenud varemgi — näiteks Portugali 1974. aasta nelgirevolutsioon, üleminek frankistlikus Hispaanias, rahvarevolutsioon Filipiinidel —, on see siiski nähtus, mille me Euroopas võime tunnustada oma leiutiseks.

Teiseks on üsna uudne ajaloos ka Euroopa Liit, mittehegemooniline impeerium. Seegi on ennenägematu. Euroopa Liit on mõnes mõttes kindlasti impeerium: üks olulisemaid poliitilisi ning õiguslikke riikide ühendusi, mis hõlmab suure territooriumi ning erinevaid rahvaid. Mõnes mõttes tulevad paljud meie seadused impeeriumi keskusest. Teisalt ei taotle see keskus aga ainuvõimu ega soovi suurvõimu kombel valitseda väiksemate üle. Pigem vastupidi, sest väikeriigid on selles üle esindatud ning suurema pindalaga riikidel on proportsionaalselt vähemgi võimu. Minu meelest on seegi ebaharilik.

Kolmandaks, nagu juba mainisin, on avatud ühiskonna Euroopa avatud ühiskondade kogukond selle sõna õiges tähenduses, sest seal valitseb mitmekesisus. Üks Popperi esitatud avatud ühiskonna põhiomadusi ongi selle suhteline mitmekesisus. See ei olnud Euroopale omane veel 20 aastat tagasi, rääkimata 40 aasta tagusest ajast, mil suurem osa Euroopast ei elanud veel avatud ühiskonnas — ei Kreeka, Portugal ega Hispaania.

1989. aastal leidis režiimi siiret käsitlevas kõnepruugis kolm põhimõistet, mida võiks nimetada omamoodi pühaks kolmainsuseks — demokraatia, tu-

rumajandus ja kodanikuühiskond — ning ma usun, et te mäletate seda hästi. Nendest kolmest rääkisid kõik. 20 aastat hiljem tagasi vaadates aga tundub mulle, et neile kolmele tuleks lisada veel kolm, et siirderiigid muutuksid tõeliselt avatud ühiskonnaks ja tõeliseks liberaaldemokraatiaks ega oleks vaid sellised riigid, mida politoloogid mõnikord nimetavad elektokraatiaks või enamusele toetuvateks mitteliberaalseteks demokraatiateks.

Need kolm uut tunnust peaksid minu meelest olema järgmised. Esiteks, õigusriiklus. 1989. aastal pöörasime sellele keskse tähtsusega mõistele liiga vähe tähelepanu. Mäletan, et praegune Tšehhi Vabariigi president Václav Klaus ütles tookord: kiirus on olulisem kui täpsus. See oli omamoodi motoks erastamisprotsessile ja üleminekule vabaturumajandusele. Tagantjärele tundub, et paljud praegused probleemid tulenevadki õigusriikluse tollasest vähesest tähtsustamisest, mis on ju ometi tõelise liberaaldemokraatia klassikaline osis. Juba John Locke on öelnud, et ilma seaduseta ei saa olla ka vabadust.

Viies suurus, mida samuti vajalikul määral ei rõhutatud, on meedia. Sõltumatu, mitmekesine, elujõuline, kriitiline ning vähemalt osaliselt faktitõepne ajakirjandus. Minu arvates ei peetud sõltumatut meediat, mis on demokraatia kvaliteedi oluline mõõdupuu, tollal vajalikul määral tähtsaks. Kui vaadata neid vaidlusi, mida on peetud näiteks avalik-õigusliku televisiooni ja muu meedia üle postkommunistlikes riikides viimase 20 aasta jooksul, näete seda isegi.

Kuuendaks tõeliselt vaba demokraatia ning tõeliselt avatud ühiskonna tunnuseks on aga lihtsalt hea valitsemisüsteem (*good government/governance*), avaliku haldusaparaadi kvaliteet. Nii Euroopas kui ka mujal maailmas on Eesti tuntud oma e-valitsuse poolest, seega olete teie ehk minust õigemadki inimesed avaliku halduse olukorda kommenteerima. Mitut postkommunistlikku ja teisigi Euroopa riike ühendab aga küündimatus tõhusa ning korrupsioonivaba avaliku halduse vallas, mis on nende jaoks ka üks suurimaid probleeme.

Seega peaksid avatud ühiskonnad Euroopas vastama kuuetele tunnusele, mitte ainult kolmele. Selle lühida ning kindlasti mitte ammendava ülevaate lõpetuseks Euroopa avatud ühiskonna tähtsaimatest omadustest tahaksin lisada, et järgima peaks ka mõnda demokraatlikku kapitalismitõlgendust. Peame meele pidama, et lisaks liberaalsele kapitalismile leidub mitmel pool maailmas

ka autoritaarset kapitalismi. Me võime kasutada 20. sajandi esimese poole Saksamaa mõtlejate väljatöötatud mõistet “sotsiaalne turumajandus” (*soziale Marktwirtschaft*). See tähendab, et tähelepanu ei pöörata mitte üksnes vabaturumajandusele, vaid olulisel määral ka sotsiaalse õigluse küsimustele ning vähemalt mingilegi healole, et väärtustatud vabadusega kaasneks ka võrdsuse ning solidaarsuse väärtustamine.

Tihti räägitakse uusliberaalsest anglosaksi majandusmudelist. Lähemalt vaadates aga näeme, et Suurbritannia sotsiaalne turumajandus erineb väga suurel määral USA majandusmudelist. Briti mudel esindab just Euroopa mudelit oma tugeva heoluriigiga, palju tugevamaga kui mitmes postkommunistlikus riigis. Selles on suurt rõhku pandud sotsiaalsele healole ning sotsiaalsele õiglusele. Seega ma leian, et mõned sotsiaalse turumajanduse põhimõtted on avatud ühiskonnaga Euroopas iseenesestmõistetavad.

Nagu ma juba algul mainisin, ei olnud mitu kriteeriumi neist 20 aastat tagasi veel täielikult välja arenenud ning kindlasti ei leidunud neid vähemalt pooltes Euroopa riikides. Seega on nende 20 aasta jooksul välja töötatu üsna haruldane ning omane avatud ühiskonnaga Euroopale.

Winston Churchillilt pärineb kuulus lause, et demokraatia on halvim võimalik valitsemisviis, kui välja arvata kõik teised moodused, mida proovinud oleme. Mulle meeldib öelda, et praegu olemasolev on halvim võimalik Euroopa, kui jätta kõrvale kõik teised Euroopad, mida me aeg-ajalt rajada oleme püüdnud. See Euroopa seisab nüüd aga meile kõigile tuntud kriisi lävel, mis on iseäranis karmi löögi andnud Eestis ning Balti riikides üldse. Selle teema juurde tahaksingi nüüd tulla: kriis ning selle mõju avatud ühiskonna Euroopa eri tahkudele. Ma tahaksin kuulda Eesti juhtumi kohta lähemalt arutlusringis, kuid Kesk-Euroopa riikides, mida ma paremini tunnen – Poolas, Saksamaal, Tšehhi Vabariigis — oli pärast 1989. aastat selgelt tunda Fukuyama õpetuse mõju: ajaloo lõpu väitest kantud mõtteviisi. Esile kerkis seisukoht, et siis, kui on rajatud demokraatia ja vabaturumajanduse põhiinstitutsioonid ning kui olakse Euroopa Liidus ja NATOs, on sellega jõutud justkui lõppolekusse ning siirdeprotsess sellega ka lõpeb. Tundub ironiline, et niipea kui enamik neist riikidest on nii kaugele jõudnud, saabub kriis ning ühtäkki ei olegi kõik enam korras. Kuigi ka teie olete Euroopa Liidu ning NATO rüpes, lõõtsuvad teie

ümber endiselt tormituuled. Seda tormi nimetatakse Wall Streeti kõnepruugis vastupidavustestiks.

Nüüd aga lubage mul minna tagasi oma nimekirja juurde ja vaadata, kuidas testitakse esitatud tunnuste vastupidavust, ning tuua välja, mida sellest minu arvates võiks järeldada. Alustame demokraatliku kapitalismi mudelitest.

Mulle tundub absurdse liialdusena mõnede inimeste esitatud väide, et 2009. aasta on kapitalismi jaoks sama mis 1989. aasta kommunismi jaoks. 1989. aasta tähendas kommunismi lõppu, 2009. aasta on aga lihtsalt üks kapitalismi suure kriisi aastaid, mõne tunnuse järgi suurim viimase 70 aasta jooksul. Ning ma arvan, et üks Kesk-Euroopa siirde probleeme oli mitmel puhul just üheainsa mudeli järgimine, soov jõuda toimiva turumajanduse ja kapitalismini. Tundus, justkui lebaks see mudel riiulil, kus ta vajaduse korral kättesaadav on, ning kui seda õigesti rakendada, hakkab ta ka tööle. Tollal iseloomustati seda mudelit kui uusliberaalset. See oli suuresti aluseks ka pöördelisele Washingtoni konsensusele,¹ mille taga olid 1990. aastatel Rahvusvaheline Valuutafond ja Maailmapank; see oli eeskujuks ka mitmele Lääne institutsioonile, nende hulgas Euroopa Liidule.

Tagantjärele tarkusena tundub, et me ei hinnanud vist vajalikul määral asjaolu, et üks oluline tunnus, mis eristab kapitalismi kommunismist, on kapitalismi vormiline paljusus. Jah, ka kommunistlike režiimide hulgas on variatsioone, kuid see pole midagi kapitalismivormide mitmekesisuse taustal, isegi Euroopa piires. Näiteks mõned Oxfordi ülikooli ning Londoni Majanduskooli (LSE) õpetlased on välja toonud kolm põhilist Euroopa kapitalismitüüpi. Ja Popperi järgi peaks eeskätt just kapitalismi vormiline mitmekesisus olema üks selle tugevusi. On olemas mitu erinevat kapitalismivormi, näiteks erinevate arusaamadega omandisuhetest ja riigi rollist ning regulatsioonitüüpidest. Sest tüüp, mis sobib väiksele lõunapoolsele riigile, ei pruugi sobida suurele põhjapoolsele, ja vastupidi. Teisisõnu, otsima ei peaks mitte üht sobivat mudelit, vaid eri variantide sulamit, mis teatud kindlas olukorras kõige paremini töötaks.

² Majandusteadlase John Williamsoni sõnastatud üldised tegevuse kujundamise aluspõhimõtted Washingtonis asuvatele organisatsioonidele, nagu Rahvusvaheline Valuutafond ning Maailmapank; kasutatakse ka vabaturufundamentalismist lähtuva poliitilise kursi määratlemiseks.

Teine kapitalismi kriisi puudutav punkt seondub üleilmastunud finantsturgude kapitalismiga. See küllaltki spetsiifiline valdkond, ning kapitalismitüüp, mida leidub eeskätt New Yorgis ja Londonis, paisutas kriisi, mis mattis enda alla meid kõiki. Meie käesoleva foorumi pealkiri kutsub üles juurdlema avatud ühiskonna vaenlaste üle. Imelikul kombel olid kapitalismi kõige suuremateks vaenlasteks suurimad kapitalistid ise. Kapitalismi kriisi ei tekitanud mitte mingi väline jõud, vaid see sündis kapitalismi enese keskmes: rahandussektoris. Ma arvan, et selles on olulisi õppetunde nii regulatsiooni kui ka kapitalistide eetika ja väärtuste kohta. Leian, et me vajame põhimõtete kogumit, mis võiks valgustada meie valdkondlikku mõtteruumi. Minu arvates võiksid nendeks olla sotsiaalse turumajanduse klassikalised põhimõtted.

Mõned ehk teavad, et Ludwig Erhardil, ühel kõige olulisemal tegelasel sotsiaalse turumajanduse vallas, oli oma püha kolmainsus: vabadus, kord ning vastutus. Ta ütles, et sotsiaalses turumajanduses on vaja neid kõiki. Minugi arvates on see väga hea mõttejuhis: vabadus kui vabaturg ning sealsed vabad toimijad; kord kui riigi ja sõltumatute kohtute loodud tugev seaduste ning õigusaktide raamistik; vastutus (*Verantwortung*) kui kapitalistide endi eetikakoodeks (eetos). Arusaam, et nad ei aja taga mitte üksnes omaenese järjekordset lühiajalist eesmärki, mõnd mitme miljoni dollarilist lisatasu.

Tuleb meeles pidada, et Adam Smith on kirjutanud kaks olulist teost. Üks neist on loomulikult *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest* (The Wealth of Nations), teine aga *Kõlbeliste tundmuste teooria* (The Theory of Moral Sentiments). Sellepärast ma arvan, et konkreetsem arutelu peaks toimuma kapitalistide eetika ja väärtuste teemal, ning üldisem meie pühendumuse üle majanduskasvule kui ainueesmärgile, mida tuleks vastandada jätkusuutlikuma kasvu tasakaalustatumatele mudelitele nii sotsiaalses kui ka keskkondlikus, ehk isegi kõlbelises mõttes.

Nii palju esimesest, sotsiaalse turumajanduse punktist. Nüüd aga lubage mul tulla avatud ühiskonda käsitleva osa juurde. Loomulikult tuleb mõnda, et kriisiaeg on kõigi demokraatiate katseperiood. Populismi ahvatlus selle erinevates vormides on just siis iseäranis tugev. See kehtis Euroopa kohta pärast 1929. aastat ning see tundub tõele vastavat ka praegu, 2009. aasta Euroopas. Mulle tundub, et praegust probleemi võiks iseloomustada ka allakäiguspiraar-

Avatud ühiskonna kujunemisega seonduvad takistused on riigiti küll erinevad, ent mitmed mured, kuid ka rõõmud on siiski ühised, leiab Timothy Garton Ash. Pildil keskenduvad helgemale poolele (vasakult) avaliku poliitika uurimiskeskuse Providus juhataja ning varasem Läti Sorosi Fondi juhataja Vita Anda Terauda, Eesti ja Soome ühiskondlikus elus aktiivselt kaasa rääkiv Iivi Anna Masso ning Avatud Eesti Fondi juhataja Mall Hellam.

lina, mis pöörleb etnilise enamuse või end selle esindajana reklaamiva erakonna hurjutamise ning kultuuriliste või etniliste vähemuste võõrdumise rajal. Huvitav on ka, et seda näitlikustavad juhtumid on meie maailmajaos väga erinevad. Vene vähemus Balti riikides erineb selgesti rohketest vähemustest Kagu-Euroopas, ning hoopis teistsuguse probleemiga seisame silmitsi suures osas ülejäänud Euroopas: viimase 20–30 aasta jooksul toimunud ning üha jätkuva sisserändega Marokost, Türgist ja Alžeerias, või siis Suurbritannias immigratsiooniga Pakistanist ja Indiast. Tihti on avatud ühiskonnale ohtlikud just moslemid, ning islamiäärmuslased on päris kindlasti avatud ühiskonna vaenlased.

Kuigi nende juhtumitega seonduv mütoloogia on Euroopa eri osades isesugune, on see selgesti nähtav Euroopa Parlamendi valimiste puhul, kus võõraviha propageerijate, rassistide, äärmuslaste ja rahvuslaste parteidel läheb murelikuks tegevalt hästi. Näiteks tegutseb Suurbritannias rassistik Briti Rahvuslik Partei. Selle retoorika on suunatud peamiselt Briti asiaatliku ning moslemi vähemuste vastu. Näib, et see partei võib saada koguni seitse kohta Euroopa Parlamendis ning hakata sealtkaudu raha saama ka Briti maksumaksjatelt. Ehk teate, et Ungaris on partei nimega Jobbik, Liikumine Parema Ungari Eest, mis on otseselt mustlastevastane partei ning millel läheb samuti hästi. Ma tulin just Tšehhist, kus tegutseb väga väike Rahvuslik Partei, mis andis 20. mail eetrisse telereklaami, milles kutsuti üles “mustlasküsimuse lõplikule lahendamisele”. Ma ei arva, et me oleksime tagasi 1930. aastates. Kahtlemata on aga Euroopa poliitika äärealadel teoksil midagi äärmiselt vastikut. Mulle tundub, et mõningad jooned on meil selles osas ühised.

Esiteks, nende küsimuste lahendus asub eeskätt riigi enda ja mitte Euroopa tasandil. Inimesed ei tunne end koduselt mitte lihtsalt sellepärast, et nad on või et neist saavad eurooplased. Nad tunnevad end koduselt, kui neist saavad Briti pakistanlased või Hispaania marokolased või Bosnia poolakad. Kodutunne luuakse ühiskondliku lõimumise teel riigirahvuslikku ühiskonda ning alles seejärel lõimumisega Euroopasse. Seejuures pakub Euroopa inimõiguste nõude abil üksnes toetavat raamistikku, õigust pöörduda Euroopa Inimõiguste Kohtu poole, normide ja etalonide süsteemi. Esmane ühiskondlik integratsioon peab aga toimuma riigi ja rahvuse tasandil.

Siinkohal on kõige tähtsamad kodakondsus ning kaasatus. Ma arvan, et me kõik peaksime läbi mõtlema, kuidas sõnastada kodaniku õigusi ja vabadusi oma riigis. Olukord, kus suure vähemuse liikmed ei ole oma elukohariigi kodanikud, on väga ebasoodne ükskõik millises riigis. Ma võin tuua ühe näite, mis jääb teile ehk pisut kaugeks, ent on siiski kujukas. Londoni ja Madridi pommipanijate elulood osutavad sellele, et nende võõrdumine oli põhjustatud nii riiklikust poliitikast kui ka sellest, kuidas teised ühiskonnaliikmed neid kohtlesid. Seega on riigi tasandil toimuv kõigest pool põhjustest. Teine pool on see, mis toimub ühiskonna tasandil.

Liikudes oma nimekirjas edasi, jõuan ma avatud ühiskonnaga Euroopa kahe järgmise omaduse juurde. Nagu juba öeldud, Euroopa Liit ei ole hegemooniline suurvõim. Kui aga heita pilk eurovalimiste tulemustele, mis ei ole loomulikult täiuslik näitaja, ei paista neist kuigi mõjukat tõendust rahva poolehoiust sellele enneolematule projektile. Pärast esimesi Euroopa Parlamendi valimisi kolmkümmend aastat tagasi on valimisaktiivsus pidevalt langenud: Euroopa Ühenduse keskmine oli 1979. aastal 63%, ent 2004. aastal vaid 46%. Ühendkuningriigis hääletas viimati “Suure venna” tõsielusarja puhul rohkem inimesi kui Euroopa Parlamendi valimistel. Seega ma arvasin, et meil läks päris kehvasti. Siis aga vaatasin ma Eesti kohta käivaid arve ning pean kahjuks ütleva, et teil läks veel hullemini. 2004. aastal oli valimisaktiivsus Eestis vaid 26,83%, s.t hääletas vaid iga neljas inimene. Seda on pisut liiga vähe isegi Briti mõõdupuu järgi.

Ma arvan siiski, et sisemisele mitmekesisusele vaatamata ühendab kogu maailmajagu ikkagi Euroopa-meelne mõtteviis. Selle põhisisu on järgmine: me oleme olnud või oleme halvas olukorras ning tahame jõuda välja paremasse paika, mida nimetatakse Euroopaks. Selleks halvaks võib Saksamaa puhul olla edasikandunud mälestus natsismist, Prantsusmaal mälestus lüüasaamisest ja okupatsioonist, Hispaanias ja Portugalis mälestus diktatuurist ning Kesk- ja Ida-Euroopas mälestus nii okupatsioonist kui ka diktatuurist; Suurbritannias on selleks mälestus majanduslikust kokkuvarisemisest. Probleem tekib aga siis, kui me juba oleme selles kujuteldud Euroopas. Kuidas sõnastada oma eesmäärke siis?

Võib välja tuua kaks probleemi. Üks neist on, et tegelikkus ei küüni kunagi unistuste tasemeni. Kui kellelgi on olnud unistus Euroopast, nagu paljudel teist selles Euroopa osas aastakümnete vältel, siis päriselu sellele tasemele järele jõuda ei saa. Prantsuse Kolmanda Vabariigi ajal oli ütlus “Comme elle était belle la République sous l’Empire” — küll tundus vabariik ilusana siin keisririigis. See kehtib osalt ka tänapäevase Euroopa Liidu kohta. Teiseks on Euroopa muutunud oma edu ohvriks. Praegune alla 20-aastaste põlvkond näib võtvat enesestmõistetavana võimalust reisida ühest Euroopa otsast teise ilma passigi esitamata ning võimalust tihtipeale kasutada ka ühesugust raha ükskõik millises Euroopa otsas. Selle edu tõttu on kahanenud Euroopa projekti edendamise innukus. Kahtlemata lööb välja ka suur laienemisväsimus. Kui vaadata Türgi ja Ukraina või isegi idapartnerluse ümber käivat vaidlust, ei näi Euroopa Liidus ega iseäranis Lääne-Euroopas olevat kuigi tugevat vaimustust. Ning ma pean ütleva, et ka need, kes praegu väljapoole jäävad, ei tundu olevat nii innukad, nagu on olnud Kesk- ja Ida-Euroopa viimase 20 aasta jooksul. Seega näib väsimust jaguvat mõlemale poole ning sellest võib saada ka üks suuremaid probleeme avatud ühiskonna Euroopas. Mingisuguse Vahe-Euroopa, s.t nõrkade, korrumpeerunud ja Venemaa või maffia võimu all olevate riikide säilimine oleks Euroopa jaoks väga halb.

Lõpetuseks tulen ma tagasi vägivaldatute revolutsioonide juurde. Siin tahaksin esile tuua kaks aspekti. Esiteks, 1992. aastal oleks võinud väita, et sametrevolutsioonid Poolast ja Ungarist kuni Baltikumini ning mingis mõttes isegi Venemaal olid ühekordne nähtus ning seotud Nõukogude Liidu lagunemisega. 20 aastat hiljem näeme, et nii see polnud: oli sündinud täiesti uus revolutsioonimudel, mida ma ennist kirjeldasin. Näidetena võib esitada veel Slovakkia, Horvaatia ning Serbia, kus meie aja suurima sõjakurjategija Slobodan Miloševići kukutas tema oma rahvas suuresti rahumeelse revolutsiooni käigus; midagi sarnast toimus ka Georgias ja Ukrainas ning väljaspool Euroopat Lõuna-Aafrika Vabariigis, kus oli mitmes mõttes oma sametrevolutsioon, mille organiseerijad õppisid tegelikult otseselt Kesk-Euroopa kogemusest. Loomulikult on näiteid ka läbikukkumiste kohta, nagu hiljuti Valgevenes ja väga

õnnetult Birmas; Aung San Suu Kyi² nime tuleks seejuures iseäranis meeles pidada.

Kui me tahame avatud ühiskonnaga Euroopat, peaksime mõtisklema selle üle, kas Euroopa Liit ei peaks end mõtestama demokraatia edendajana maailmas. Me ei tohiks demokraatia edendamist jätta üksnes Washingtoni osaks; ja eriti just Bushi valitsusele iseloomuliku lihtsakoelise käsituse alusel. Meil võiks olla oma ja pikaajaline ning mitmemõõtmeline demokraatia edendamise programm, mis rõhutaks ka õigusriigi ning vaba ajakirjanduse tähtsust vähemalt niisama palju kui pelgalt tegelikku valimiste toimumist. Alustades oma lähinaabrusega, ent mitte sinna peatuma jäädes. Ma olen piisaval määral kantiaan uskumaks, et me ei peaks mitte üksnes jääma truuks kujutlusele avatud ühiskonnaga Euroopast, vaid avatud ühiskonnaga maailmast — teisisõnu, liberaaldemokraatlike riikide maailmale. Aga ma olen ka küllaldaselt määral realist teadmaks, et sellised riigid nagu Venemaa ja Hiina ei muutu lähiajal liberaaldemokraatiaks ning et me peame sellega arvestama. Me vajame realismi ja idealismi õiget kombinatsiooni. Et seda saavutada ning edendada nii oma huvisid kui ka väärtusi järgmise aastakümne jooksul, on meil vaja ühtset Euroopa välispoliitikat.

Kui tänaselt koosviibimiselt oleks teile võimalik kaasa anda ainult üks mõte, siis oleks see järgmine: kuidas me saaksime muuta Euroopa välispoliitikat tugevamaks. Ma kuulun sellele eesmärgile pühendunud Euroopa Välissuhete Nõukogu mõttekotta. Mulle näib, et ühise välispoliitika loomine pole mitte üksnes eelnevalt käsitletud eesmärkide saavutamise eeldus, vaid et 21. sajandil määravad üha selgemalt välispoliitilise päevakorra väljapoole Euroopat ning läänemaailma jäävad riigid, eriti jõukeskused Aasias eesotsas Hiinaga. Seetõttu ei ole praegu ükski ega ükskõik kui suur Euroopa riik ideaalses olukorras selleks, et edendada oma huve ning järgida oma väärtusi.

Üleilmsete probleemide ajajärgul, mil tuleb tegelda kliimamuutuse, rahvastiku rände, organiseeritud kuritegevuse ning laustaudidega, on meil kõigil nii suurtes kui ka väikestes riikides vaja, et Euroopa Liidul ning selle ühtsel vä-

² Aung San Suu Kyi (1945) on Birma opositsioonipoliitik, Nobeli rahuauhinna laureaat. 1990. aasta üldvalimistel kogus tema Rahvuslik Liit Demokraatia Eest 59% häältest ning Suu Kyist oleks pidanud saama peaminister. Selle asemel vahistati ta aga sõjaväehunta poolt ning on viimasest 20 aastast olnud koduarestis peaaegu 14.

lispoliitikal oleks suurem osakaal, et edendada oma ühishuve ning väärtusi. Järelikult peaks see olema ka järgmise kümne aasta üks olulisemaid tegevussuundi. Järgnevatel kümnenditel ei tule meil end mõtestada mitte niivõrd lähedes suhetest üksteisega, vaid suhetest ülejäänud maailmaga. 1989. aastal oli põhieesmärgiks Euroopa vabastamine ja ühendamine. Tänapäeva maailmas peaks selleks eesmärgiks olema koha leidmine avatud ühiskonna Euroopale üha vähem euroopalikus maailmas.

K1: Uve Poom, Kommunismi Kuritegude Uurimise Sihtasutus: Mul on küsimus, mis lähtub mu tööalasest taustast. Kas teie arvates saab Euroopa Liidu ühine välispoliitika olla mõtestatud juhul, kui suur osa selle elanikkonnast ei tea, mis toimus raudse eesriide taga?

TIMOTHY GARTON ASH: Mu vastus peab olema “jah”, sest muidu muudaks see küsimus mind veelgi lootusetumaks ühise välispoliitikani jõudmise osas. Ma usun, et see on võimalik, sest ühtse välispoliitika saavutamise võti on kombinatsioon Euroopa institutsioonidest ja mõtlejatest, kes mõtlevad euroopalikult ning Euroopa huvidest lähtudes, ning liikmesriikide strateegilistest liitudest mingi kindla küsimuse korral. Seega pole minu meelest probleem, kui riikide jaoks on esmatähtsad erinevad küsimused. Kui vaadata Euroopa Liidu tegevusviisi Ukraina puhul, siis on olemas riikide liit, kus põhiosa on eeskätt Poolal, aga ka Balti riikidel ja teistel, ning neid toetavad Lääne-Euroopa liikmesriigid, kellel on Ukrainaga vähem seonduvaid huvisid. Teisalt, kui küsimus puudutab Marokot või Magribi riike, siis on esiplaanil Hispaania, Prantsusmaa ja Portugal, kes tegutsevad teiste riikide toetusel. Minu arvates saabki ühist Euroopa välispoliitikat viljelda teemakaupa, esmaste huvidega riikide juhtimisel ning teiste riikide üksmeelsel toel. Raskemaks läheb aga siis, kui tulla selliste riikide juurde nagu Venemaa või Hiina, mis kuidagi meie kõigi huve puudutavad.

Teine tähelepanek — mälu tähtsus. Minu arvates pole mälu tähtis mitte niivõrd Euroopa välispoliitika väljatöötamise seisukohalt, vaid pigem mõistmiseks, miks Euroopa Liit üldse olemas on. Minu põlvkond lootis, et 1989. aastast saab omamoodi teine alusmüüt, nagu esimesed 45 aastat olid Lääne-Euroopa jaoks. Pean aga ausalt tunnistama, et sel juubeliaastal läbi Euroopa reisides näen, et seda pole juhtunud. Mul on kahju, kuid paraku pole 1989. aastast saanud

Kas kommunismi kuritegude teadvustamine on sidusat välispoliitikat ajava ning avatud ühiskonnaga Euroopa arenemise üheks eelduseks? Pildil küsimuse esitaja Uve Poom Kommunismi Kuritegude Uurimise Sihtasutusest.

Euroopa-ülel müüti. Inimestele Hispaanias, Portugalis või isegi Prantsusmaal ja Suurbritannias polnud see aeg meeldiv, kuid ta on väga tähtsal kohal Kesk- ja Ida-Euroopa elanike mälestustes. Seega ma kardan, et meie mälu on endiselt jagatud.

K2: Andrei Hvostov, *Eesti Ekspress*: Härra Ash, niipalju kui ma tean, olete suur Saksamaa austaja. Ühes intervjuus ütlete, et Saksamaa on muutunud demokraatia etaloniks. Mida te arvate aga viimasest arengust Saksamaa demokraatias: ettepanekust anda hääleõigus ka lastele?

ASH: Mulle tundub see väga erilise küsimusena. Ma arvan, et ehk on mõtet alandada vanusepiiri 16. eluaastani. Saksamaa Liitvabariik, mis sai möödunud nädalal 60 aastat vanaks, on mitmes mõttes liberaaldemokraatia musternäide ning meil tuleks seal tehtavat endale kindlasti eri aspektidest teadvustada. Osalt toetub sealne demokraatia väga tugevale põhiseadusele ning ustavusele oma põhiseaduse suhtes, millest on rääkinud Jürgen Habermas. Osalt peitub nende tugevuse võti sotsiaalses turumajanduses, kuid mõnel määral ka selles, kuidas riik on tegelnud raske küsimusega: kõigepealt natsliku ning seejärel Ida-Saksa minevikuga. Ma leian, et ükskõik, kui palju etteheiteid ja eelarvamusi nende välispoliitika konkreetsete aspektide kohta meil mujal Euroopas ka poleks, peaksime arvesse võtma Saksamaa demokraatia tähelepanuväärseid saavutusi viimase 60 aasta jooksul. See on kahtlemata parim riigikorraldus Saksamaa ajaloos.

K3: Ivar Raig, Uurimiskeskus Vaba Euroopa: Olen lugenud paljusid teie artikleid ja intervjuusid. Ühes neist olete öelnud, et Euroopa ärkas sellesse hetke, kus me praegu oleme. Samuti olete väitnud, et Ameerika Ühendriigid on viimane Euroopa tüüpi rahvusriik maailmas, aga teie ei usu Euroopa Ühendriikide stsenaariumi, sest Euroopa Liit on nõrk, ebapiisavalt demokraatlik ning sõltub sellest, mida kirjutatakse talle ette väljastpoolt Euroopat. Olete ka öelnud, et me vajame uut uskujate ja visionääride põlvkonda, et luua uut Euroopat. Täna ütlesite, et on vaja idealismi ja realismi õiget kombinatsiooni, et tulla toime üha vähem Euroopa-keskses maailmas. Praegust olukorda silmas pidades tahaksin küsida: mis on üldse Euroopa peamine eesmärk? Millises suunas me peaksime selles väikses ja ühises paadis seilama? Kas läände, Ameerikasse, või itta, Hiina, India ning Venemaa poole? Ja millise ühiskonna peaksime ehi-

tama üles olukorras, kus kommunistlik sotsialism kukkus 1990. aastate algul kokku ning me oleme jõudnud kapitalismi sügavaima kriisi ajajärku?

ASH: Ma ei arva, et eaksime kuhugi seilama, minu meelest tuleks meil jääda just siia, kus oleme, hästi ankurdatuna tormisesse merre. Ma arvan aga, et kui me kohtuksime uuesti 2019. aastal ning Euroopa oleks liikunud mingil moel edasi kolmes punktis, oleksin ma õnnelik inimene ning tunneksin, et me oleme hakkama saanud. Esimest neist olen juba nimetanud: meil peaks olema ühine tegevussuund neis küsimustes, mis puudutavat ümbritsevat keskkonda, energiat, Venemaad, Hiinat, Indiat ja Ameerika Ühendriike. Teiseks võiksime jõuda heade tulemusteni juba mainitud vähemuste lõimimisel kodanikuühiskonda, nii et igaüks võiks rahulikult öelda, et Euroopa on maailmajagu, kus väga erineva perekondliku, kultuurilise, usulise, ajaloolise ning keelelise taustaga inimesed tunnevad end koduselt. See oleks väga suur saavutus ning saavutatav põhiliselt riigikesksete eksperimentide abil, millega loodaks euroopalik mudel. Ja kolmandaks tuleks leida viise, kuidas edukalt tegutseda väga keeruka rahvusvahelise konkurentsi tingimustes. Ärgem alahinnakem üleilmset majanduskonkurentsi — me pole veel midagi näinud Aasia tegutsemisvõimest konkurentsi mõttes. Me peaksime leidma viise, kuidas säilitada mõttekas töö enamikule eurooplastest. Ma ei pea silmas järsku majanduskasvu, sest tõenäoliselt avaldub see mujal ning on siinses maailmanurgas vaid osaline. Meil peaks aga säilima tegija jaoks tähenduslik töö ning mõistlik elukvaliteet. Kui oleme 2019. aastaks need eesmärgid saavutanud, siis võiksime koos teiega tõsta vahuveiniklaasi.

LIBERALISM JA AVATUD ÜHISKOND: LIITLASED JA RIVAALID

VITA ANDA TERAUDA

Meid on kutsutud siia rääkima avatud ühiskonna uutest vaenlastest. Praegu, mil oleme kapitalismi ühe kriisiaja keskmes, tundub mulle, et tegemist on millegi rohkemaga kui lihtsalt majanduskriis, vähemalt kui pidada silmas Lätis valitsevat olukorda. Me seisame silmitsi olukorraga, kus kapitalismi kriis on välja toonud teisigi ühiskonnas vinduvaid kriise ja rahulolematust, ning ma loodan, et meil on täna võimalik selle üle põhjalikumalt aru pidada.

Liberalism kui vabaduseideoloogia on pidevalt ohus, ja mitte ainult majandusliku võimu otsese surve tõttu, vaid laiema ning sügavamal asuva vastuseisu tõttu neile liberaalsetele väärtustele, mis justkui oleksid meie piirkonnas juba juurdunud ning toetanud ja kindlustanud meie riikide naasmist Euroopasse. Nüüd tundub, nagu oleksime oma ühiskondades leidnud uued vaenlased, olgu nendeks siis liberaalid, kosmopoliidid, soroslased, kõlbliselt laostunud poliitikud, äraostetavad ametnikud või rahvus- ja muud vähemused.

Aastatepikkuse avatud valitsemise poole püüdlemise tagajärjeks on ikkagi suletud rühmad valitsustes, ning praegu halvendab seda olukorda veel ka pakiline vajadus teha keerukaid otsuseid majanduse päästmiseks. Me ei ole rahul demokraatia ega selle kõrvalsaadustega, mis on meie enda noorte demokraatiade toimimise tulemuseks.

Professor Timothy Garton Ash nimetas kolme avatud ühiskonna pidepunkti, mis on nende 20 aasta jooksul unarusse jäänud. Minu arvates kajastub see aga

ühiskonnas tekkinud usaldamatuse erinevates vormides: usaldamatus rahva hääle ja mandaadiga arvestamise vastu; kindluse puudumine vabade ja õiglaste valimiste tulemuste sotsiaalses headuse suhtes; suutmatus uskuda hea valitsemise tegeliku võimalikkust.

Ma loodan, et meil õnnestub täna arutleda sellegi üle, mida see endaga kaasa on toonud. Kas on tegemist usalduskriisiga demokraatia viljade ja turumajanduse suhtes? Kas hindame ümber oma arusaamad sellest, mida on avatud ühiskonna jaoks vaja, või on tegemist sellise allakäiguspiraaliga, mida mainis härra Ash rahvusvähemuste olukorrast rääkides? Annan nüüd meie arutlusringi osalistele võimaluse oma seisukohti välja öelda; hiljem on kuulajaskonnal võimalik küsimusi esitada.

VABADUS AVATUD ÜHISKONNAS

AHTO LOBJAKAS

Karl Popperi kaudu tuntuks saanud vaba ühiskonna mõiste on üdini utilitaarne. Üksikisiku ekslikkus tähendab, et ei saa olla tõemonopoli, sest teadmisi arendab kõige paremini just vaba ja kriitiline mõtlemine. Iga kasust lähtuv konstruktsioon kukub vabaduse ja avatuse tuleproovis läbi, sest ta peab ühel hetkel keskenduma millelegi muule kui indiviidile. Ma arvan, et peaksime oma tähelepanu suunama just üksikisikule, vabaduse ainsale tõelisele mõõdupuule.

Minu meelest tuleks vaba ühiskonda ohustavate tegurite küsimus ümber sõnastada ning see peaks hõlmama ka seda, mis õõnestab inimeste võimalust oma eluteed parima äranägemise järgi kujundada. Esiteks ei saa üks inimene midagi muuta. Usun, et osalus on üle hinnatud. Olude muutmiseks on vabas ühiskonnas olemas poliitilise organiseerumise vormid. Olgu need kui tähtsad tahes, on nad ikkagi teisejärgulised. Ma arvan, et organiseerumata ja mittepoliitiline, mõnikord tõepoolest ka järelemõtlematult poliitikakauge üksikisik peab saama elada teda rahuldavat elu. Seda õigust takistavad tegurid ohustavad avatud ja vaba ühiskonda.

Ajaloo jooksul on Eesti ja üldse Ida-Euroopa saanud tunda kahte peamist üksikisiku vabadust ohustavat nähtust. Need on ideoloogia ja türannia ning mõnikord mõlemad üheskoos. Tänapäevases Eestis ja Ida-Euroopas on vabadus suuresti tähendanud ideoloogiast vabanemist. Iga mõõdupuu järgi on Eesti praegu üks maailma vabamaid ühiskondi. Riik on ennast sõna otseses mõttes vabadusele avanud. Oluline on see, et see pole mitte valitsus, kes Eesti riigile vabaduse tagab. Iseseisev Eesti riik on vajalik, aga mitte piisav, et tagada Eestis vabadus. Kui jääme isoleerituks, pole meie vabadus jätkusuutlik. Nõrkade vabadust peab alati toetama. Ühelt poolt tuleb vabadusega harjuda ning

kujundada vabadust edasi viivad harjumused. Samas on vabadusega seotud väärtushinnangute tekkimiseks vaja püsikindlat geopoliitilist keskkonda.

Nüüd jõuamegi Euroopa juurde. NATO ja Euroopa Liit on kui tormi vallas olevad sadamad. Kumbagi neist ei määratleta esmalt vabaduse kaudu. Euroopa Liit ütleb end põhinevat muu hulgas ka vabadusel, aga ei kindlusta vabadust oma liikmesriikidele ega nende kodanikele. Tagatakse piiratud vabaduste hulk: inimeste, kapitali, kaupade ja teenuste vaba liikumine, aga mitte enam. Euroopa Liidus tähendab vabadus piiride puudumist ja barjääride lõhkumist. Liikmesriigid määravad peaaegu kõike ja kasutavad Euroopa Liidu antud võimalusi.

Kahtlemata võiks Euroopa Liit olla praegusest rohkemat. Siiski on riskantne soovida liiga palju ja liiga vara. Ma arvan, et Euroopa otsib tänapäeval ideoloogiat ja elab selles mõttes minevikus, mis võib olla tema suurim nõrkus. Ideoloogiate ajastu on praeguseks läbi saanud, aga inimesed on endiselt võimalised pettuma. Arvan ka, et liigsel oma naba imetlemisel on piirid. Väga raske on kindlaks teha, korraldada või mõistuslikult tõestada olemasoluks vajalikke tingimusi. Liigne mehhanismide kallal nokitsemine ja suured lootused võivad kahjustada üht teist sõltuvat muutujat — vabadust. Euroopa Liit, kus me elame, on igati mõistuspäraselt vaba ja hästi korraldatud poliitiline ruum, kus igaühel on teoreetiliselt võimalik saavutada hea elujärg. Igatahes on vabaduse hind valvsus. Samas on ka teemasid, millest me ei saa rääkida, ja seetõttu tuleb neist vaikides üle libiseda.

AVATUD ÜHISKONDA EI OLE VABA SÕNATA

IIVI ANNA MASSO

Praegusel raskel ajal võib vabadusest rääkimine tunduda mõttetu luksuse-
sena, ent just sellistel hetkedel ei tohi me unustada avatud ühiskonna
põhiväärtusi. Võideldes isikliku ja rahvusliku toimetuleku eest ei tohi
me unustada, et vabadus pole müügiks.

New Yorgi rahvusraamatukogus on praegu üleval näitus pealkirjaga *Koostöö ja vastupanu vahel: Prantsuse kirjanduselu natside okupatsiooni all*. Muu hulgas on välja pandud Prantsuse kirjastajate ja toimetajate manifest. Selles on öeldud: “Et Saksa okupatsiooniarmeel ja Prantsusmaa kodanikel oleks võimalik probleemideta koos eksisteerida ning et prantslaste ja sakslaste suhted oleksid normaalsed, võtavad Prantsuse toimetajad endale vastutuse intellektuaalse tootmise korraldamise eest.” Avalikus teadaandes on ka välja toodud normaalsete suhete suurim ohustaja, osutades poliitilistele põgenikele ehk juudi kirjanikele, kes “kuritarvitades külalislahkust, mida prantslased neile pakkusid, ärgitasid häbitult sõda pidama, lootes seeläbi oma egoistlikele eesmärkidele kasu lõigata”.

Pole keeruline arvata, kes kujutasid endast suurimat ohtu ihaldatud “normaalsusele”: poliitilised põgenikud ja juudi kirjanikud, kes “reetes külalislahkuse, millega Prantsusmaa oli neid kohelnud, õhutasid täiesti vastutustundetult sõjale, millest lootsid teenida kasu üksnes oma egoistlikke eesmärke silmas pidades.”

Miks me peaksime rääkima sellest nüüd, kui mitte üksnes totalitaarne natsism, vaid ka totalitaarne nõukogude võim on aastakümnetetagune minevik?

Sest need sõnad kõlavad hirmutavalt tuttavalikult tänapäevalgi. Need manitsevad meid ettevaatlikkusele kõikjal, kus kõneldakse sellest, et “sõbralike” või “normaalsete” suhete hoidmine eeldab erilist pingutust, ning kus need, kes ootustele ei näi vastavat, tembeldatakse tülitekitajateks.

Sõnavabadus on avatud ühiskonna vältimatu eeldus. Praeguse surutise ajal teevad meile rohkem muret töötus või ohustatud pensionifondid, mitte aga mõni avaldamata raamat või mahavaikitud avaldus välismaal aset leidnud inimõiguste rikkumisest, kuid pikas perspektiivis ei saa avatud ühiskond elada ja õitseda sõnavabaduseta. Kui sõnavabadust piiratakse kas või mõnel üksikulgi teemal, on siiski tegemist piiratud sõnavabadusega. Ja avatud ühiskonna põhialused on ohus.

Aeg, mil vale arvamuse väljendamise eest võidi kedagi trellide taha saata, on vähemalt selles maailmajaos ümber (paljudes teistes see paraku nii ei ole). Kuid isegi nüüd satub sõnavabadus erinevatel põhjustel ning erineval viisil aeg-ajalt surve alla. Viimasel paaril aastakümnel on see olnud üks põhiprobleeme väidetavas kultuurikonfliktis vaba Lääne ja politiseeritud islamiriikide vahel. Näiteid võib tuua mitu, alates ajatolla Khomeini korraldusest, milles ta mõistis surma kirjanik Salman Rushdie, romaani *Saatanlikud värvid* autori. Iroonilisel kombel toimus see just 1989. aastal, mil langes Berliini müür ning Ida-Euroopa vabastati.

Mitmed Euroopa analüütikud on täheldanud, et pärast Khomeini korraldust ning sellele järgnenud sündmusi on Läänes kujunenud välja omamoodi enesetsensuurikultuur. Keegi ei julge kirjutada või avaldada järgmisi *Saatanlikke värse*. Viimastel aastatel on Euroopas tapetud filmitegijaid, kirjanikud varjavad end, näidendeid keelustatakse, lauljad on sunnitud vaikima ning näitustelt on kõrvaldatud maale. Algselt oli põhjuseks hirm vägivalla ees, kuid üha enam “mõistlikest kaalutlustest” lähtudes on selleks soov vältida kellegi solvamist.

Seeläbi püütakse kaitsta haavatavaid vähemusi, ehkki sageli sooviksid need just nautida avatud ühiskonna hüvesid. Austuse nõudmiste taga seisavad tihti ka oma huvidest lähtuvad autoritaarsed riigid, kelle käsutada on suured energiavarud, millest Lääs sõltub.

Nõudmist vaikida “austusest” täidetakse tegelikult majanduslikel kaalutlustel. Et osa endisi kommunistlikke riike on valinud autoritaarse kapitalismi tee, näib samasugune loogika kehtivat ka meie suhetes idanaabriga. Venemaal töötatakse praegu välja seadust, mis keelaks Teise maailmasõja “väärad” tõlgendused, muu hulgas väite Balti riikide okupeerimisest. Kui palju “austust” peaksime nende nõuete vastu üles näitama, et säilitada normaalseid suhteid? Kui palju “mõistvust” soovitaksid meil üles näidata heatahtlikud naabrid Euroopast?

Maailmas, kus turumajandus ei näi enam olevat avatud ühiskonna tagatis, on surve, mida avaldavad meie autoritaarsed naabrid ja partnerid, üha peenekoeolisem ning pigem majanduslike huvidega seonduv, mitte enam ideoloogiline nagu külma sõja ajal. Kui meil on vaja sõlmida mõni tehing või toetada mõnd eksportettevõtmist, siis on see piisavaks stiimuliks suu lukus hoida. Need, kes on selliste huvidega otseselt seotud, võivad ka teisi sõbralikkusele ning tülide vältimisele manitseda.

Ka president Toomas Hendrik Ilves on võtnud sõna pöörde teemal ideoloogilise kommunismi suunalt autoritaarse kapitalismi poole. Oma viimastes kõnedes on ta märkinud, et külma sõja ajal hoiti poliitika ja äri lahus, kuid nüüd on need järjest enam põimunud. Raha ja inimeste vaba liikumine on kaasa toonud ka “rahaka, korrumpeerunud ja kleptokraatliku autoritarismi vaba liikumise” ning see on muutunud üha nupukamaks Lääne enda reeglite ja institutsioonide ärakasutamises, et survestada vabadusi. See sisaldab ka uusi korrumpeerivaid ahvatlusi Lääne tipp-poliitikutele; üha rohkem on tekkinud majanduslikke motiive, mis suunavad neid tegema “õigeid” poliitilisi otsuseid. Eesti president on võtnud selge seisukoha kõlbelise selguse, õigusriigi ning avatud ühiskonna väärtuste kaitseks, kuid kahjuks ei tee nii kõikide Euroopa riikide juhid.

Kui avatud ühiskonna väärtusi ei ohusta mitte ideoloogilised argumendid, vaid majandushuvid või väljapressimine, siis võidakse sõnavabaduse, inimõiguste ja poliitilise suveräänsuse üle tingimist nimetada “mõistlikuks”, ja kõrgetele kõlbelistele normidele truuks jäämist võib põlata tarbetu tülitekitamisena.

Seetõttu vajame praegustel rasketel aegadel, kus ahvatlused kahtlasteks kompromissideks on suuremad, kõlbelist selgust rohkem kui kunagi varem. Me ei

tohiks unustada tapetud filmitegijaid ja ajakirjanikke. Tuleb meeles pidada, et teoste keelustamisest raamatute põletamise ning vägivalalani on väga lühike samm. Me peame tegema vahet sõbralikkuse ja alandlikkuse, mõistlikkuse ja korrupsiooni vahel. Igasugune kasu, mida me näime lõikavat vabadusest loobudes, on vaid ajutine – vabadusele ja avatud ühiskonna väärtustele ei tohiks külge riputada hinnasilti.

ARUTLUSRING: MIS OHUSTAB AVATUD ÜHISKONDA TÄNAPÄEVAL?

OSALEVAD: TIMOTHY GARTON ASH,
AHTO LOBJAKAS, IIVI ANNA MASSO.
VÄITLUST JUHIB VITA ANDA TERAUDA

TIMOTHY GARTON ASH: Kuulsin äsja kolme väga huvitavat kommentaari ning mul on igaihe kohta neist üks märkus. Vita, teie öeldu kohta — on tõesti huvitav jälgida antiliberismi väärastumist erinevates riikides. Minu jaoks oli aga huvitav, et postkommunistliku Kesk- ja Ida-Euroopa antiliberismi kohta käiv retoorika on paiguti sarnane kesklääne Ameerikaga. Liberaalsed olid eliitosariigid nagu Washington, New York, Boston — need, kus hinnati liberaalset ajakirjandust, liberaale ülikoolides jm. Paljudel juhtudel on kõnepruuk samasugune: süüdi on ülikoolides ja meedias tegutsev eliit. Minu arvates võiks see tähelepanek panna meid rohkem tähelepanu pöörama sellele, kuidas me liberalismi käsitame — et seda nähakse mitmel pool pigem võõra, suurlinliku ning kosmopoliitse eliidi projektina.

Mul oli hea meel kuulda Ahto Lobjakat kõnelemas mitte üksnes suurepärase inglise aktsendiga, vaid ka nagu inglane, sest see, mida te ütlesite, oli tegelikult täpselt seesama, mida traditsioonilised Inglise liberaalid ning kahtlemata ka konservatiivid ütlesid: see, mis tõeliselt loeb, on üksikisiku vabadus. Mis on Euroopal (Euroopa Liidu mõttes) sellega pistmist, ei ole veel päris selge — ma arvan, et see on täiesti õige tähelepanek. Euroopa projekti üks hädasid ongi, et kuna see on seni suures osas majandusprojekt, on vabadused, millest juttu tehtud, just majandusvabadused, nagu kaupade, inimeste, kapitali ja teenuste vaba liikumine, samas kui üksikisiku vabadused ning inimõigused on jäetud

peamiselt Euroopa Nõukogu ja Euroopa Inimõiguste Kohtu pärusmaaks. Ja ma olen täiesti nõus, et see on avatud ühiskonna Euroopa projekti vaatevinklist tõepoolest tegelik probleem.

Üks teema, mille üle võiksime ehk pikemalt aru pidada, on teie põgus märkus osalemise ülehinnatuse kohta. Seegi on väga inglaslik seisukoht, sest just Inglismaa on olnud esindusdemokraatia idee kandja. Olete aga ehk märganud viimaste nädalate jooksul, et ülehinnatud osaluse mudel on jõudnud kergesse kriisi. Tegelikult on isegi Suurbritannias tekkinud ulatuslik liikumine, mis seisab just otsese osaluse eest meie poliitika ümberstruktureerimisel. Arvan siiski, et see on erandlik olukord. See on haruldane hetk, mil kogu ühiskond osaleb oma riigi poliitika tegemises. Nii oli see sametrevolutsiooni ajal ning ka siin 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alul, kuid ma ei suuda ette kujutada, et inimesed selles pidevalt osaleksid.

Nii Suurbritannias kui ka Saksamaal valitsetakse osalusdemokraatlikul alusel aga kohalikul tasandil — kohalikes omavalitsustes, külanõukogudes ja väikestes kogukondades —, ja seda tehakse väikestes rühmades, mille olulisust on rõhutanud Edmund Burke.³ Minu arvates on just see liberaalse demokraatia tugevuse seemneks: tugev kodanikuühiskond võimalikult kohalikul tasandil.

Iivi öeldu oli täielik muusika minu kõrvadele, ja eeskätt see, mis puudutab sõnavabadust. Sõnavabadus pole lihtsalt üks vabadusi, vaid ta on kõikide teiste vabaduste hapnikuks. Ja Lääne-Euroopas, kus mina elan, on see mitme kandi pealt väga tõsiselt ohus, alates Salman Rushdie juhtumist 20 aasta eest. See avaldub nii äärmuslaste ähvardustes stiilis “imetlege, kui rahumeelne mu religioon on, muidu ma tapan teid” kui ka multikultuurilisuse tunnustamises, millest on tegelikult väga lühike samm hirmureaktsioonini. Mind huvitaks väga, milline on sõnavabaduse olukord tänapäeva Eestis. Mis on see, mida te ei saa avalikus arutelus praegu välja öelda? On siin miskit säärast?

IIVI ANNA MASSO: Tegelikult ei oska ma välja tuua midagi sellist, mida Eestis praegu välja öelda ei saaks. Leian, et Eesti on sõnavabaduse seisukohast väga liberaalne maa. On isegi olnud äärmuslikke juhtumeid, kus peaministrit

³ Burke kasutas väljendit *little platoons*, mis otsesõnu tähendab väikseid väesalku, mis on tema käsitluses tsiviliseeritud ühiskonna toetuspunktiks.

ja mitmeid teisi poliitikuid on kujutatud natsidena⁴ ning sedagi ei peetud piisavalt vaenulikuks, et sellesse puutuda. Veel võib rääkida ühest Eesti soomlasest, kes on andnud välja natside raamatuid.⁵ Selle juhtumiga seoses küll algatati juurdlus, kuid teda ei mõistetud süüdi.

ASH: Kas ka Venemaa kohta saab kõike öelda?

MASSO: Loomulikult. Eestis anti eelmisel aastal välja ka üks selgelt Eesti-vastane raamat, mis eestlastele ei meeldi, sellele ei järgnenud mingeid juriidilisi sanktsioone. Siin ollakse mures Internetis vohava leima pärast, sest igaüks võib selles keskkonnas avaldada igasuguseid mõtteid ükskõik kelle kohta. Seega on meil ehk isegi liiga palju sõnavabadust, kui seda üldse saab kunagi olla liiga palju.

ASH: See on fantastiliselt julgustav! Ma arvan, et sellest vaatenurgast peaksimme meie Suurbritannias kõik muutuma rohkem eestlaslikuks. Minu arvates märkisid sa aga ära ka ühe väga vajaliku eristuse solvamise *õiguse* ja solvamise *kohustuse* vahel. Kõigil peab küll olema õigus vajaduse korral teisi haavata, kuid mitte kohustus seda teha, ning meil peab olema ka võimalus valida, mil moel ennast väljendada. Seega võib iga inimene esineda väga kategoorilise vastulausega öeldule, mis teda on vihastanud, kuid nende asjade väljütlemine ei tohiks samas olla keelatud.

AHTO LOBJAKAS: Ma olen täiesti nõus sellega, et sõnalisest ründamisest ei tehta Eestis kuigi suurt probleemi, kuigi see võib nii paista lääneriikide vaatekohast. Tunnetus ning tundlikkus on meil teistsugune. Minu meelest on aga oluline näiteks siinse poliitika peaaegu täielik läbipaistvus. Sellest on saanud valitsemise üks põhilisi alustalasi, see ongi ehk see, millel meie riik rajaneb. Eestis on raske üldse midagi teha, ilma et keegi sellest teada saaks. Ja see toimib poliitikas omamoodi ebatraditsioonilise tasakaalustava mehhanismina.

ASH: Kas teate näiteks ka kõiki oma riigikogu liikmete kulutusi?

⁴ Venekeelses ajalehes *Pravo i pravda* ilmus 21. detsembril 2006 artikkel ning karikatuur, milles kujutati Eesti peaministrit Andrus Ansipit ning Mart Laari natsidena.

⁵ Mõeldud on Risto Teinoneni. 2007. aastal esitati talle süüdistus Eesti riigi sõltumatust ja iseseisvust ohustava organisatsiooni loomises, liikmete värbamises ning sõjaliste laagrite korraldamises. Kohtueelne uurimine lõpetati ilma süüdistust esitamata.

LOBJAKAS: Siin tekibki probleem: keegi ei hooli sellest. Meil on olnud mitu üsnagi tõsist juhtumit, mida on ajakirjanduses aastaid kajastatud, ent mis pole tõsist muutust esile kutsunud.

VITA ANDA TERAUDA: Kui tohib, siis provotseeriksin meie arutlusringi veel ühe küsimusega, enne kui asume publiku küsimuste juurde. Härra Ash, te ütlesite, et Euroopa ühine välispoliitika on edasiminekuks, mis kindlustab avatud ühiskonnaga Euroopa tuleviku. Kui arvestada, et Euroopa ühtse välispoliitika “suurteks teemadeks” on Venemaa ning energia, siis kas ka teie leiate, et see ühine välispoliitika muutub selliseks tunnetuslikuks kompromissiks, millest rääkis Iivi?

ASH: Kindlasti mitte, pigem vastupidi. Arvan, et praegu võivad lisaks Venemaale ka Hiina ja USA lihtsalt jagada ning valitseda. Euroopal on küll kehtiv kutse selles protsessis samuti kaasa lüüa, kuid me ei ole veel ühendatud jõud. Kõik need kolm on väga erinevad suurriigid. Kaks nädalat tagasi toimunud Euroopa Välispoliitika Nõukogu kohtumist Stockholmis alustasid kõnelejad Moskvast, Pekingist ning Washingtonist. Nad kinnitasid minu kartust, et nende arusaam meist on väga ühene: et me oleme nõrgad, strateegilises segaduses, killunenud, silmakirjalikud ja nii edasi. Kui me end aga kokku võtaksime, oleksime tegelikult vabamad, et öelda, mida me arvame tegelikult Venemaast või Hiinast.

LOBJAKAS: See jätab õhku küsimuse, miks me seda ei tee. Jäin mõtlema selle üle, mida ütlesite Euroopa vajaduse kohta ühiste tegevuskavade järele. Retsept selleks on meil kogu aeg olemas olnud: me kõik teame õigusi ja nõudeid, mida Euroopa Liit sooviks näha ka ülejäänud maailma järgimas.

Euroopa välisasjade endine volinik Chris Patten ütles kord, et me peaksime laulma samast laulikust. See võiks olla retsept, kuid praegu on ilmne, et kõik riigid ei tee seda. Minu meelest nähakse Euroopat endiselt üksnes geograafilise ühikuna. Suuremates Lääne-Euroopa riikides nähti laienemist ajalooliste protsesside juhusliku tulemina, sest nn uues Euroopas ei ole samasugust elatustaset, ei jagata nende ideid ja väärtusi ning seega ei suudeta seal ka hoomata privilegeeritutele kuuluvat aimust Euroopast. Ma ei ütle, et see on diskrimineerimine, see ongi sellistele protsessidele omane, kuid ehk on

see põhjus, miks me ei ole liikunud nende saavutuste poole, kuhu oleksime pidanud liikuma.

ASH: See on minu meelest hea märkus. Chris Patten on muide minu ülikooli kantsler, seega laulan temaga kohe kindlasti samast laulikust.

Sa suunasid tähelepanu õigustatult inglastele, prantslastele ja sakslastele. On tõsi, et ükski Briti peaminister, Prantsusmaa president ega Saksamaa kantsler ei jätaks end ilma võimalusest lennata kohtuma Hiina, USA või Venemaa presidendiga, olla vaadatavuse tippajal tele-eetris ning teatada kuulajaskonnale, et ta on sõlminud oma riigi jaoks suurepärase tehingu. Ja niikaua kui meie poliitika on selline, on keeruline luua ka ühtset Euroopa tegevuskava valdkondades, mis on tõeliselt olulised.

Ausalt öeldes on üheks keskseks probleemiks, et praegune aeg pole piisavalt karm. Kui Euroopas valitseks sügav eksistentsiaalne kriis, nagu see oli 1940. aastate lõpul või 1950. aastate algul, suudaksid eurooplased end kokku võtta. Seega pole kriis praegu ehk veel vajalikul määral sügav, et saada ületakistustest, mis seisavad eeskätt suuremate liikmesriikide ees.

MASSO: Me võime siiski loota, et nii hulluks ei lähe, kuid kahtlemata on siin näha solidaarsusprobleemi, aga just solidaarsust oleks meil Euroopas palju rohkem vaja, eriti nn uue ja vana Euroopa vahel — ma väga soovin, et sellest eristusest kiiresti vabanetaks. Solidaarsuse puudumise näidetena võiksime vaadelda konkreetseid küsimusi, nagu palju vaieldud Nord Streami projekt, millele on vastu Balti riigid ja Poola, kuid mida toetavad Soome ja Saksamaa ning mille elluviimise on kaasatud nende riikide endisi liidreid. Härra Ash nimetas ka kapitalistide kõlblust (eetost) ja praeguse majanduskriisi seotust sellega; me oleme palju rääkinud ahnusest ja selle piiridest. Minu arvates on sellel ka poliitiline mõõde. See ei puuduta üksnes kellegi homset rikastumist ning sellega kaasnevat vaesumist skaala teises otsas. Mitmel juhul võib kellegi ahnus kaasa tuua ka poliitilisi tagajärgi.

K1: Toomas Alatalu, rahvusvaheliste suhete teaduskonna dekaan, Euro-ülikool: Ma tahaksin tulla tagasi Saksamaa näite juurde. Nagu hästi teada, on seal praegu võimal nn suur koalitsioon ning tegelikult väga vähe ruumi

Kas Eesti on üksnes vaba, või ka avatud ühiskond? Nii ühis- kui erimeelsusi demonstreerisid Ahto Lobjakas (vasakul) ning Iivi Anna Masso (paremal).

demokraatiale. Midagi sarnast juhtus ka Euroopa Parlamendis. 2004. aasta valimised olid esimesed, millest sai osa võtta uus Euroopa. Teame ka, et esimest korda Euroopa ajaloos otsustasid kaks suurimat fraktsiooni jagada viie aasta jooksul võimu. Ja kui rääkida nüüd meie huvidest Euroopa Parlamendis, siis ehk on seal vähemalt meie vaatenurgast liiga vähe demokraatiat. Enamust moodustada suutvad jõud valitsevad lihtsalt nii tugevasti kõigi teiste üle. Milline on teie arvamus demokraatia kohta Euroopa Parlamendis?

ASH: Te ehk teate vana nalja, mis mulle endale päris meeldib: kui Euroopa Liit taotleks ühinemist Euroopa Liiduga, siis ei rahuldataks seda taotlust, sest taotleja pole vajalikul määral demokraatlik. Ja selles on omajagu tõtt isegi siis, kui inimesed alahindavad Euroopa Parlamenti, millel on praeguseks siiski küllaltki märkimisväärne jõud. Ometi ei tunne nad, et Euroopa Liit oleks otsedemokraatlik, sest ta ei olegi seda: see on kaudne demokraatia. Euroopa Liidu demokraatlik legitiimsus lähtub eelkõige sellest, et see on liberaalsete demokraatiate ühendus ning tema liikmeks saamise eelduseks on riigisisene liberaaldemokraatia. Selles mõttes on Euroopa Liit liidetud demokraatliku tahte avaldumisvorm. Seega ma ei usu, et Euroopa Parlamendi pädevust laiendavate institutsioonide kallal nokitsemisel ning Euroopa parteide nuumamisel oleks suurt mõju Euroopa Liitu kohta käiva põhihoiaku muutumisele või selle institutsioonide legitiimsuse suurendamisele. Minu arvates on see kaudne demokraatia ning selle legitiimsus ja populaarsus kasvaks hoopis siis, kui see suudaks tõhusalt toimida inimeste jaoks oluliste küsimuste lahendamisel.

LOBJAKAS: Tahaksin esitada ehk pisut temast kõrvale kalduva repliigi. Mulle meenub sellega seoses paari aasta tagune olukord, kui mind sõidutati Georgia pealinnast Thblisist Armeenia pealinna Jerevani. Siis oli Georgia president Mihheil Saakašvili veel üsnagi optimistlik oma riigi Euroopa Liiduga liitumise küsimuses. Vaadates elu ja maju maapiirkondades, mõtisklesin, mida mõtleksid Euroopa Parlamendi valimistest sealsed inimesed. Eestis ning enamikus teistes liikmesriikides oleks sellise küsimuse esitamine absurdne. See on ka probleemi osa, sest Euroopa Parlament ei ole eliidi projekt. Ta ei ole paraku ka oluline võimukeskus; midagi on endiselt puudu.

K2: Eduardo Ibáñez López-Dór, Hispaania suursaadik: Kas me pole mitte unustanud Euroopa Liidu algupära? See loodi selleks, et kindlustada sõjatões-

tuse piiratust kahes riigis, mille vahel oli vähem kui sajandi jooksul toimunud kolm sõda. Nüüd räägime sellest, et Euroopa Parlament on ebademokraatlik. Euroopa Parlament on esindajate kogu ning Euroopa Nõukogu on nagu senat. Seega võiksime ehk asjad asetada nende õigetele kohtadele? Minu pojad, kes on nüüdseks 15-aastased, ei mäleta Euroopa Liidu asutamist ning asutamispõhjust. Minu arvates peaksime aga neid meeles pidama ning üritama rajada kiriku keset küla. Võttes arvesse Euroopa Liidu algupära, on see minu arvates demokraatlik institutsioon.

ASH: Euroopa Liidu olemuse lahtimõtestamine on keeruline ülesanne ning võtab kindlasti rohkem aega, kui praegu meie käsutuses on. Mõni võiks isegi öelda, et see on tundmatu lendav objekt, ning selleski on terake tõtt. Oluline märkus aga, mille tegite, puudutab ajaloo ja mälu tähtsust, mida mainiti varemgi. Põhiargument Euroopa Liidu kasuks — lisaks sellele, mis ma ütlesin meie ühiste huvide kaitse kohta ülejäänud maailma ees — seondub ajalooaga, mis kuni üsna hiljutise ajani oli küllaltki erinev. Kui me ei ole küllalt tähelepanelikud, võib see uuesti väga tugevalt eristuda praegusest. Olen loomulikult mures selle pärast, et inimesed võtavad paljusid asju enesestmõistetavana — näiteks võimalust lennata ükskõik kuhu Euroopas üksnes kaabukergitusega ja ilma viisata —, ning seetõttu leian, et Euroopa Liidu ajalugu peaks kohustuslikult õpetatama kõigis liikmesriikides. Igaüks peaks õppima oma maa ajalugu ning ühtlasi ka midagi meie ühisest ajaloost. See on temaatika, mis on erutanud paljusid Suurbritannias. Seega ma nõustun, et ajalugu on oluline. Teisalt olen ma ise ajaloolane, nii et ma ütleksin nõnda niikuinii.

LOBJAKAS: Seda teemat on puudutatud ka Eestis. Meie hinnangul on Euroopa õppekava mõnevõrra üldine ning puudub selgus üksikasjade tasandil. Sellelega ollakse alles pooltel teel ning lisada tuleks ka puuduv.

ASH: Ma solvan ehk nüüd Euroopa volinikke ning teisi esindajaid, seega vabandan juba ette, kuid kohe kindlasti ei tohiks ajalooõpikuid hakata kirjutama Euroopa Komisjon. See tähendab, et õpikud ei tohiks olla ei bürokraatlikud ega kompromissvariandid erinevate riikide rahvuslike huvide vahel. Ajalugu peaksid kirjutama ikkagi ajaloolased. Me vajame ajalookirjutust, mis põhineks kogemusel, oleks täpne ja huvitav ning võimaldaks edasi anda arusaama ajaloo kogu mitmekülgisusest ning konfliktidest. Võimaldaks edasi anda

arusaama ühinemise taustpõhjustest. Oleme ju jõudnud 60 aasta järel ühte ja ainsasse Euroopa Liitu. See ei oleks pruukinud juhtuda, see polnud n-ö *telos*⁶, kuid sai siiski teoks ning on üsna märkimisväärne saavutus. Seega peaks selle õpiku kirjutama mõni suurepärase ajaloolane, ehk isegi mõni eestlane.

MASSO: Loomulikult ei peaks Euroopa Komisjon kirjutama ajalugu, kuid siiski peaks olema paika pandud teatud ühised juhtnöörid, et õppida üksteise ajalugu paremini tundma. See on väga oluline ka solidaarsuse seisukohalt, millest ennist kõnelesime. Mida rohkem üksteisest teame, seda rohkem on meil solidaarsuse tekkeks vajalikku taustateadmist. Ja eriti nendest ajaloo-seikadest, millest rääkimist üritatakse Kremli poolt keelustada. Üks muret tekitav nähtus, mis viimasel ajal esile on kerkinud, on kaldumus vormida demokraatiavastast tegevust demokraatia sõnavara kasutades. Provokatsiooni õigustatakse rassismi- või fašismivastase võitluse sildi all jms. See on sõnavara, mis asub sügaval Euroopa teadvuses. Üksteise ajaloo parem tundmine aitaks ära tunda ka seesugust propagandat ning säilitada solidaarsust.

ASH: Minu arvates on see huvitav teema. Ega teil Eestis äkki mäluseadusi kehtestatud ole?

MASSO: Veel mitte.

ASH: Praegu on töös Euroopa Liidu aluslepe võõraviha, rassismi ja diskrimineerimise vastu võitlemiseks ning selles tahetakse ka kriminaliseerida holokausti ja genotsiidi eitamine Euroopa Liidus. See on hukatuslik liikumine täiesti vales suunas. Minu arvates peaks meil olema julgust liikuda hoopis vastupidises suunas: need tuleks kogu Euroopa Liidus hoopiski dekriminaliseerida. Muidu tekib olukord, kus me peame olema vabad, et sülitada teiste kõige pühamatele asjadele, pidades silmas näiteks karikatuure Muhamedist, samal ajal kui meile endale pühad ja puutumatud asjad peavad olema kaitstud seadusega, nii et holokausti eitades pannakse teid vangi. See on täiesti järjepidevusetu käitumine, me ei saa seada selliseid topeltnõudeid. Me kas usume sõnavabadusse, sellesse, et see kuulub meile kõigile, või me ei usu sellesse. Palun, aitab mäluseadustest.

⁶ *Telos* – Vana-Kreeka filosoofia mõiste, millega tähistatakse teatavat lõplikku sihtpunkti, kuhu olemuslik kulgemine vääramatult välja viib.

LOBJAKAS: Eestis on olemas mõneti vähem märgatav probleem, mis puudutab mälestusi nõukogude ajast. Me oleme kõik selle aja saadused ning oma mälestuste ümberkirjutamine viiks absurdse olukorrani. Ma ei väida, et seda juba tehakse, kuid viis, kuidas sellele temaatikale on lähenenud meie president, on kahtlemata sellele kaasa aidanud. Seda algatust pole veel ellu viidud, kuid mõni aeg tagasi avalikustas meie president mäluinstituudi loomise algatuse, mis oleks algselt pidanud kuuluma justiitsministeeriumi haldusalasse, millest piisab, et luua alus negatiivsete siltide tekkele. See oleks siis koht, kus säilitataks kõiki korrektseid mälestusi. See on küll jäme ülelihtsus, kuid see on suundumus, mida võib märgata ka meie ühiskonnas. Ehk on meie ajaloo mitmed osad olnud nähtamatud.

ASH: Kas see pole pisut teine teema? Ma üldiselt pigem toetan avaliku mälu institutsioone, vähemalt nii kaua, kui nad püüavad kartmatult mõista minevikku kogu selle keerukuses. Nii ei läinud küll näiteks Poolas,⁷ kus loodud mäluasutus olid tugevasti politiseeritud. Üldiselt on aga oluliste sündmuste avalik ja sümboolne mälestamine riigi ja rahva poolt täiesti legitiimne; nii mälestame näiteks 23. augustit ja mitmeid teisi ajaloos olulisi päevi.

LOBJAKAS: See ei puuduta aga kuupäevi, vaid seda, mis toimus enne 1989. aastat. Et me ei unustaks, kui halb kõik tollal oli.

ASH: On see iseenesest paha?

LOBJAKAS: Ma olin 19, kui Nõukogude Liit lagunes. Minu arvates on sellele eelnenud aeg osake rahumeelsest teisenemisest, sest suurem osa eestimaalasi tundis ennast täiesti iseseisvana juba 1988. aastal: polegi nagu midagi halba sellest ajast mäletada. Tundub aga, et praegu tehakse katset kinnitada mingi ametlik tõlgendus, ning sellele olen ma vastu.

MASSO: Olen nõus, et mälu kaardistamise ametlik initsiatiiv on täiesti teine küsimus kui mäluseadus. See ei puuduta ühe ajalooversiooni seadustamist ja teiste keelustamist, vaid tähendab organiseeritud katset koguda fakte, mäles-

⁷ 1998. aastal loodi Poolas Rahvusliku Mälestuse Instituut (Instytut Pamięci Narodowej, IPN), mille eesmärgiks oli peale mälestuste kogumise ja säilitamise ka kommunismi ja natsismi kuritegude hukkamõistmine ning millele on antud ulatuslikud volitused lisaks ajaloo uurimisele tegelda ka kriminaaluurimisega. Seega süüdistati IPNi ka omamoodi töeministeeriumiks muutumises.

tusi ning andmeid rohkem kui 50-aastasest ajajärgust, mil ajalugu ning sellest rääkimine oli sisuliselt keelatud.

K3: Ivar Raig, Uurimiskeskus Vaba Euroopa: Tahaksin täpsustada oma eelmist küsimust, sest ma ei saanud sellele vastust. Küsimus on: kuidas muuta Euroopa Liitu demokraatlikumaks? Kas seda reformides või laiali saates, või hoopis uue organisatsiooni kaudu Euroopa Liidu asemel, näiteks Põhja-Atlandi Kaitse- ja Majanduspiirkonna abil. Mida te arvate, kuidas muuta Euroopa Liitu demokraatlikumaks ning peatada see, mida olete oma artiklites nimetanud *dolce declino*'ks⁸?

ASH: Teie küsimuse põhjal saan ma vist nüüd aru, et olete pärit hoopis Ameerikast. Ma ei usu, et Euroopa Liitu saaks muuta demokraatlikumaks seda laiali saates, see oleks üsnagi dialektiline lähenemine. Me oleme sel teemal ju tegelikult juba palju rääkinud. Ning ma ei arva, et Euroopa Liidu suurim probleem oleks nn demokraatia nappus. Euroopa Liit on omapärane segu riikideülesusest (Euroopa Parlament), ent tegelikult on võtmeküsimuste otsustajaks siiski riikide valitsused. Ja need on demokraatlikult valitud. Seega olen ma isiklikult küll rahul selle kaudse demokraatiagagi.

On üks hoopis teine asi, mille üle tahaksin Euroopa Liidu puhul nuriseda. Minu arvates tegeleb see liiga palju oma pädevuse väliste teemadega ning liiga vähe sellega, millega peaks. Näiteks ei peaks Euroopa Liidul olema kuigi suur osa kultuuripoliitikas, kui jätta kõrvale mõni väga piiratud valdkond.

Il declino dolce, õrn või sulnis hääbumine, oli pealkiri ühes Itaalia ajalehes, ja minu meelest on see väga oluline küsimus. Et see on suurel määral Šveitsist pärit mõte, siis lubage mul öelda, et kui ma peaksin vaatama kaasajale ajaloolase pilguga ning arvama, kus me võiksime olla kümne aasta pärast, siis pean ma kardetavasti tunnistama, et selleks oleks vaikse hääbumise jätkumine. Ma ei näe praegu meie ühiskondades neid jõude, kes keskenduksid põhjapanevatele reformidele, mis oleksid eelduseks Euroopa ühtse välispoliitika loomisele ja ühiskondliku lõimumise vaimule. Ma ei näe jõude, mis oleksid nii tungivad,

⁸ *Dolce declino* — itaalia k õrn, magus hääbumine; vt Andrea Bonanni. “Il declino dolce dell’ Europa”. *La Repubblica*, 9. juuli 2008.

nagu need olid 1940. ja 1950. aastatel. Seega olen ma pigem pessimistlikul seisukohal, kuid samas loodan, et tõendatakse minu ekslikkust.

LOBJAKAS: Ma olen täiesti nõus sellega, mida just ütlesite: mõeldes kümne aasta pärast tagasi tänasele päevale, võime endale ette heita, et me ei osanud hinnata olemasolevaid hüvesid. Ehk võiks meil olla tähtpäev tähistamaks Schengeni lepingu sõlmimist? Päev, mil peatume ja imetleme selle saavutuse loodud tohutut vabadust reisida ühest Euroopa otsast teise. See on hämmastav isegi ajaloolisest vaatenurgast.

MASSO: Ma olen nõus, et demokraatia nappus ei ole kõige hirmsam probleem, mis seisab meie ees Euroopas. Peame mõistma, et igapäev ei saagi olla võimalust kaasa rääkida kõigis küsimustes, ning seda olulisem on panna paika väga selged reeglid selle kohta, kus ning mil viisil erinevaid seadusi ja määrguregleid tehakse.

Kuidas vältida vaikset hääbumist? Minu arvates peame jääma õigusriikluse aluste juurde ning mitte neid liigselt väänama, ka solidaarsus on oluline. Räägitakse palju avatud ühiskonna nõrkusest, aga üheskoos me ei ole nõrgad. Kriisist sõltumata oleme endiselt majanduslikult tugev piirkond nii lääneriikidena üldiselt kui ka Euroopana kitsamalt. Seega, kui me jääme kindlaks oma väärtustele, ei ole me nii väga sugugi hääbumas.

TERAUDA: Aitäh! Kas avatud ühiskonna vaenlased kujundavad ümber Euroopa tulevikku — selle kohta esitati siin nii pessimistlikke kui ka optimistlikke kujutlusi. Olen ise ilmselt samasuguses olukorras nagu härra Ash, sest minu igapäevaelu on täis pessimistlikke signaale, kuid mu kaugem tulevikukujutus on siiski lootusrikas. Et laulev revolutsioon suutis kaasa tuua nii palju muutusi, siis olen kindel, et me suudame midagi sellist ka korrata.

ESINEJATE ELULOOD

TIMOTHY GARTON ASH — Briti ajaloolane ja politoloog

Timothy Garton Ash on Euroopa-õpingute professor Oxfordi ülikoolis, Oxfordi ülikooli St Antony kolledži Isaiah Berliini õppetooli ja Stanfordi ülikooli Hooveri Instituudi juhtivteadur. Pärast lähiajaloo õpingute lõpetamist Oxfordis viis Hitleri-vastaseid liikumisi Saksamaal käsitlev teadustöö professor Garton Ashi müüriga eraldatud Berliini, kus ta elas mitu aastat nii ida kui ka lääne pool. Oma reisidel raudse eesriide taha 1980. aastatel kirjutas Garton Ash põhjalikke ülevaateid ning analüüse Kesk-Euroopa vabanemisest kommunismist. Tema esseed ilmuvad korrapäraselt väljaannetes *New York Times*, *Wall Street Journal*, *Guardian*. Garton Ash on ka kaheksa poliitikaraamatu autor, mis kirjeldavad Euroopa arengut veerand sajandi jooksul. Tema viimane raamat kannab pealkirja *Faktid on laostavad: Poliitilised kirjutised nimetust kümnendist* (Facts are Subversive: Political Writing from a Decade without a Name) ning ilmus kirjastuse *Atlantic Books* väljaandes 2009. aasta juulis. 2005. aastal valis ajakirjad *Prospect* ja *Foreign Policy* Ashi maailma saja mõjukama avaliku vaimuinimese hulka ning ajakiri *Time* üheks sajast mõjukamast inimesest maailmas.

IIVI ANNA MASSO — Eesti-Soome politoloog ja ajakirjanik

Iivi Anna Massol on riigiteaduste doktori kraad Helsingi ülikoolist. 2008. aastani töötas Masso teaduri ja lektorina Helsingi ülikoolis, kus ta uuris tänapäeva poliitikateooriaid, keskendudes poliitilisele liberalismile ning demokraatia ja totalitarismi uurimisele, ning õpetas poliitilist filosoofiat, demokraatiateooriaid ja inimõigusi. Täiendõppija ning külalisteadurina on Masso tegutsenud Kesk-Euroopa Ülikoolis Budapestis ja New School University's New Yorgis. Praegu on Iivi Anna Masso vabakutseline ajakirjanik ja poliitikaanalüütik Helsingis ning Tallinnas.

AHTO LOBJAKAS — ajakirjanik ja analüütik

Ahto Lobjakas on Raadio Vaba Euroopa Brüsseli korrespondent ja ajalehe *Postimees* kolumnist. Ta lõpetas Lundi ülikooli ning kirjutas paar aastat Oxfordi ülikoolis doktoritööd poliitilises filosoofias. Ahto Lobjakase sulest on ilmunud arvukalt analüüse Euroopa Liidu ja NATO kohta, aga ka filosoofilistel ja ühiskonnakriitilistel teemadel. 2008. aastal pälvis Lobjakas Avatud Eesti Fondi Koosmeele preemia, mis väärtustab kultuuridevahelise dialoogi arendamist Eestis ning Eesti lõimimist teiste riikidega Euroopa Liidus ja kogu maailmas.

VITA ANDA TERAUDA — Läti Avaliku Poliitika Keskuse Providus juhataja

Vita Anda Teraudal on pikaajaline kogemus avaliku halduse ja kodanikuühiskonna valdkonnas. Ta on lõpetanud Johns Hopkinsi ülikooli rahvusvaheliste suhete ja Nõukogude Liidu uuringute alal. Raadio Vaba Euroopa ajakirjanikust sai 1990. aastate keskel Läti haldusreformi minister, kus tema vastutada oli info kättesaadavust ja huvide konflikti puudutavate seaduste väljatöötamine ning Läti avaliku halduse süsteemi arendamine. Ühtlasi juhtis Terauda peaaegu kümme aastat Läti suurimat eraalgatuslikku sihtasutust, Läti Sorosi Fondi, mille peamisteks tegevusvaldkondadeks olid tollal vabauhenduste arengut, haridusreformi ning vangla- ja politseireformi toetavate programmide väljatöötamine ning elluviimine. 2003. aastal oli Terauda üks Läti juhtiva mõttekoja, Avaliku Poliitika Keskuse Providus loojaid ning on praegu selle keskuse juht.

